

Dr hab. Ewa Grzesiuk, prof. KUL
Wydział Nauk Humanistycznych
Instytut Literaturoznawstwa
Kierunek Filologia Germańska
Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II
Al. Raławickie 14, 20-950 Lublin

**Recenzja dorobku habilitacyjnego
oraz działalności naukowej, dydaktycznej i organizacyjnej
Pana dr. Bartosza Wójcika**

I. Rozprawa habilitacyjna

Pan dr Bartosz Wójcik, adiunkt w Zakładzie Literaturoznawstwa Porównawczego Instytutu Filologii Germańskiej Uniwersytetu Szczecińskiego, zdeklarował jako osiągnięcie wynikające z art. 16 ust. 2 ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytułach naukowych oraz o stopniach i tytułach w zakresie sztuki (Dz.U. nr 65, poz. 595 z późniejszymi zmianami) rozprawę autorską pt. *„Ganz hinten im allerhintersten Hinterpommern...“ – Pommern in historischen Novellen von Hans Hoffmann*. Hamburg: Dr. Kovač 2019, 477 S.

Za cel badawczy Habilitant obrał analizę sześciu nowel historycznych Hansa Hoffmanna: *Der falsche Bogislaw*, *Der grobe Pommer*, *Der Tribuliersoldat*, *Der Teufel vom Sande*, *Die Puppe* i *Der Hexenprediger*. Korpus tekstów będących przedmiotem analizy zdaje się stanowić skromny punkt odniesienia dla rozprawy habilitacyjnej, to jednak ten niedostatek Autor stara się zrekompensować czytelnikowi, poddając je analizie dogłębnej i multiperspektywicznej. Autor zdecydował się na stworzenie metody eklektycznej *in nuce*. Jest to zabieg z jednej strony racjonalny i adekwatny, z drugiej jednak niosący spory potencjał ryzyka, o ile nie zachowa się stosownych proporcji. Bezpieczniej jest stosować konsekwentnie jedną metodę, ale przy założeniu, jakie obrał Autor, mogłoby się takie ograniczenie okazać niewystarczające, zwłaszcza przy ilościowej limitacji korpusu badanych tekstów. Dlatego badając kreowaną w nowelach przestrzeń Pomorza Zachodniego Autor odwołuje się w pierwszej kolejności do koncepcji Jurija Łotmana – jego semiotycznego opisu przestrzeni kulturowej i

tekstu literackiego, posługując się podstawowymi pojęciami Łotmanowskiej metodologii, takimi jak „semiosfera”, „sjużet”, przy czym wykorzystuje potencjał zawarty w tym terminie i interpretuje wybrane nowele jako teksty zawierające ten element, a co się za tym kryje – interpretuje je jako specyficzną kreację świata w nich przedstawionego, odbiegającą od przedstawienia przestrzeni Pomorza Zachodnie w tekstach kultury, które owego elementu („sjużet”) nie posiadają, a są afirmującym opisem tej przestrzeni kulturowej.

Dalej używa Autor „osi topologicznych” umożliwiających horyzontalne i wertykalne przedstawienie relacji wewnątrz świata przedstawionego i wytyczenie „granic” semantycznych, które bywają przekraczane przez niektóre z postaci analizowanych nowel, co zgodnie z terminologią Łotmana składa się na „zdarzenie – Ereignis”. Autor wskazuje na to, że „dynamika przestrzeni” może być wyrażana jedynie poprzez „akcje – Handlung”, ta znowu jest badana pod następującymi aspektami, jakie bazują na koncepcji Fotisa Jannidisa i in.: gramatyka akcji (Handlungsgrammatik), zakładającej istnienie narratywnej struktury głębokiej, stanowiącej bazę dla narracji „powierzchniowej”, „masterplots” – zbadanie dominujących struktur determinujących akcję, jak też „closure(s)” – modele rozwiązania konfliktu.

Wypracowując schemat dla kompleksowej analizy struktury omawianych tekstów Autor wybiera trzy podstawowe kategorie: przebieg akcji, gramatyka akcji i „narrative structure” i zgodnie z nimi analizuje w pierwszym kroku wybrane nowele.

Mając świadomość, że model Łotmana (poszerzony o przyczynek analizy strukturalnej Todorova) nie wyczerpuje wszelkich aspektów tekstu literackiego, poszerza Autor instrumentarium badawcze o elementy narratologiczne i zgodnie z nimi interpretuje wybrane nowele pod kątem typu narracji, struktury czasowej, mowy postaci. Ponadto dla każdej z nowel ustala „masterplot” i „closure”. Następnie poświęca Autor kolejny podrozdział narratologii przestrzeni, jakie występują w nowelach historycznych Hoffmanna. Analizuje owe przestrzenie określając klasyfikujące je granice w każdym z badanych tekstów, a toponomastyce poświęca następny podrozdział, zestawiając wyniki analizy w postaci tabelarycznej i unaocznia – jak na historyka przystało – badane przestrzenie dołączając realne mapy będące referentem dla kreowanych w nowelach przestrzeni, właściwie „polifonii przestrzeni”.

Drugi rozdział poświęca Autor opisowi świata przedstawionego w historycznych nowelach Hoffmanna i bada w pierwszym podrozdziale odniesienia do realnie istniejących „subprzestrzeni”, co stanowi podstawę do zbadania roli kontekstu

historycznego i intertekstualnego dla tekstów Hoffmanna. Intertekstualnymi punktami odniesienia np. dla noweli *Der Teufel vom Sande* są *Pieśń o Nibelungach*, Biblia czy pieśń kościelna Lutra *Ein feste Burg ist unser Gott*, w *Der Tribuliersoldat* aspekt intertekstualności jest mniej zaakcentowany przy obecności postaci historycznych. W noweli *Der Hexenprediger* odszyfrowuje Autor postaci historyczne, dopatrując się analogii do powieści Sterna *Die letzten Humanisten*, czy do noweli Theodora Storma *Renate*, ponadto przypuszcza, że teksty Wilhelma Meinholda poświęcone wojnie trzydziestoletniej mogły stanowić inspirację dla Hoffmanna. Ważnym punktem odniesienia jest tutaj również Biblia. Dla niektórych nowel (*Der falsche Bogislaw*, *Der grobe Pommer*) Autor dołącza schematy ujmujące potencjalne źródła i odniesienia intertekstualne, co pomaga także w osadzeniu nowel na tle twórczości innych pisarzy. Wszystkie nowele przedstawione są na tle szerokiego kontekstu historycznego, przy czym pomocny był warsztat i wiedza historyka – Habilitant jest wszakże doktorem historii.

W drugiej części tego rozdziału koncentruje się Autor na sposobach kreacji świata przedstawionego i określa je dla każdej z interpretowanych nowel. Zanim to jednak zrobi, w oparciu o prywatną korespondencję i refleksje bliskiej Hoffmannowi osoby: jego syna, Autor stwierdza u Hoffmanna brak zainteresowania konstruowaniem obrazów zgodnie z przekazem historycznym. To w tekście literackim raczej zaleta niż wada, a w przypadku noweli, która uwypukla jakieś niespotykane zdarzenie, to wyłącznie zaleta, pozwalająca na zastąpienie dosłowności symbolem i nadanie noweli wymiaru transcendentalnego.¹ Habilitant nazywa to nonszalancją (s. 203, 204) i jako historyk może mieć z tym problem, ale ów zamierzony, jak się okazuje, dystans wobec treści historycznych świadczy o świadomości pisarza, że jest kreatorem nowych światów i że poetycki sposób ich przedstawiania różni się od historiografii. Innym elementem, który nadaje specyficzne cechy nowelom Hoffmanna są elementy fantastyczne i baśniowe.

Trzeci rozdział poświęcił Autor literackiej przestrzeni Pomorza i bada ją w czterech krokach: na tle osi centrum – peryferie (tak w odniesieniu do subprzestrzeni, jak i kreowanych postaci), w dyskursie tożsamościowym, kontrastując „przestrzeń Pomorze” z innymi przestrzeniami i opisując struktury władzy, poprzez refleksję nad zniesieniem porządku chronologicznego i jego konsekwencjami, by zakończyć główną

¹ Autor przytacza tutaj fragment z artykułu syna Hansa Hoffmanna, Rudolfa (przyp. 752): „Meist besteht das Geschichtliche nur in irgend einer kleinen fesselnden Anekdote, die vom Dichter entweder frei ersonnen oder mindestens stark von Phantasie umspinnen ist“. To jest doskonałe podejście nowelisty do treści historycznych.

część rozprawy opisem elementów, jakie składają się na wizję Pomorza prezentowaną w badanych nowelach.

W pierwszym podrozdziale Autor wskazuje na wagę wizualizacji krajobrazów, które jego zdaniem stanowią istotną cechę charakterystyczną omawianych nowel, a dzięki której wypracowuje w oparciu o opozycję binarną subprzestrzenie „kultura” i „natura”, przy immanentną cechą czym tej drugiej jest swoista dynamika, która pozwala na wykraczanie poza ramy tej subsemiosfery. Poprzez wskazanie innych pisarzy, w których tekstach zjawiska natury tego właśnie regionu odgrywały szczególną rolę, ukazuje teksty Hofmanna w szerszym kontekście literacko-kulturowym. Cechą wyróżniającą nowele jest zdaniem autora tzw. funkcja protagonistyczna – natura staje się jedną ze współdziałających ‘postaci’. Relacje pomiędzy peryferiami i centrum określa Autor szczegółowo dla każdej z nowel, przy czym podkreśla, że peryferie cechuje podskórne działanie sił odśrodkowych, które są w stanie destabilizować ośrodki władzy – tak kościelnej, świeckiej, jak i rodzinnej. Postaci również podlegają podobnym mechanizmom, przy czym Autor podkreśla, że literatura przedmiotu nie badała do tej pory relacji centrum – peryferie w odniesieniu do konstrukcji postaci. Owo centrum stanowi w tym przypadku męska dominacja w oparciu o model ról społecznych. Postaci kobiece zostały wyposażone przez Hoffmana w cechy współczesne (patrząc z perspektywy nowelisty) i są „Auslöser für die Ausstrahlung des pommerschen ‘korrektiv-kritischen und -relativierenden Lichts’” (s. 249) – są podmiotami i inicjatorkami działań, to jednak nie zawsze próby transgresji kończą się z pozytywnym skutkiem, jak np. w noweli *Die Puppe*.

W podrozdziale poświęconym ‘tożsamości pomorskiej’ Autor podkreśla, że tworzy się ona w opozycji zarówno do Brandenburczyków, jak i Polaków, nowelista nierzadko operuje negatywnie nacechowanymi stereotypami, takimi jak prymitywizm zachowania, predylekcje do alkoholu czy melancholia Pomorzan, a mimo to pozyskuje sympatię czytelnika. Kwestie hierarchicznych struktur władzy rozpatruje Autor odnosząc się do czterech podstawowych przestrzeni: rodziny, relacji kobieta-mężczyzna, religii i polityki.

W kolejnym podrozdziale Autor koncentruje się na aspekcie konstruowania czasu przedstawionego poprzez wydobywanie go z realiów historycznych. Mimo że nowelista ucieka się do zabiegu często stosowanego przez pisarzy i sytuuje akcje swych nowel w konkretnej epoce (*Der falsche Bogislaw* – wiek XV, *Der grobe Pommer*, *Die Puppe*, *Der Hexenprediger* – wiek XVI, *Der Tribuliersoldat* i *Der Teufel vom Sande* – wiek XVII), to jednak tylko po to, by nadać tym historiom cechy prawdopodobieństwa. To jednak

akcja jest konstruowana 'poza czasem', a dzięki temu zabiegowi – jak twierdzi Autor – nowelista zyskuje możliwość nadania opowiadanym historiom i postaciom cech uniwersalnych. Tak też nowelista tworzy 'wizję Pomorza', afirmujący obraz tej przestrzeni, trawestując jej znane konotacje literackie (Autor podaje tutaj znów cały szereg tekstów – punktów odniesienia).

Poza analizą nowel Hoffmanna Autor poświęca sporo uwagi samemu noweliście. W polemice z dawną i współczesną literaturą przedmiotu kwestionuje utarte schematy w postrzeganiu nowelisty, np. jako „humorysty”, i umiejscawia jego twórczość w nurcie poetyckiego realizmu.

Monografię zwieńcza obszerna bibliografia (s. 405-460) odzwierciedlająca erudycję Habilitanta, który limitację korpusu badanych tekstów, starał się zrównoważyć wieloma uzupełniającymi dygresjami, np. dotyczącą rozwoju gatunku noweli w drugiej połowie XIX w. i jej roli czy literatury poświęconej regionowi Pomorza.

Jedyna uwaga krytyczna, jaką mogę sformułować, to zbyt skromne odniesienie się do samych cech gatunkowych noweli. Punkt 3 wstępu poświęca Autor wprawdzie temu gatunkowi literackiemu, a ściślej noweli historycznej, i jego recepcji pod koniec XIX wieku, to jednak przy interpretacji tekstów reprezentujących konkretny gatunek literacki należałoby dookreślić jego pojęcie, analogicznie do dokonanego wyboru podejść metodologicznych. Jest to gatunek sprawiający problem teoretykom, ale samo przedstawienie literatury przedmiotu w przypisie i stwierdzenie, że rezygnuje się podania definicji (s. 37, przyp. 165) zdaje się być istotnym potknięciem, którego skutkiem jest przesunięcie akcentów z cech formalno-estetycznych tego gatunku na rzecz jego społecznej funkcji literaryzacji społeczeństwa. Sporadycznie Autor wspomina np. motyw sokoła Heyse'go (np. s. 205).

Akurat nawiązanie do definicji przedstawionej przez Goethego, który za istotę noweli uznawał „niesłychane zdarzenie” („unerhörte Begebenheit”), mogłoby stanowić dodatkowy argument za potrzebą, wzgl. koniecznością zastosowania w tym przypadku Lotmanowskiego opisu kulturowej funkcji tekstu literackiego. Jego „zdarzenie” jako wykraczanie poza granice „semiosfery”, zdaje się być współczesnym, ale analogicznym pojęciem dla owego dziewiętnastowiecznego. Z tym wyjątkiem, że Lotman nie odnosi tego pojęcia do konkretnego gatunku literackiego.

Język dyskursu naukowego przedłożonej mi do oceny monografii prezentuje wysoki poziom. Autor swobodnie posługuje się terminologią stosowanych przez siebie metod,

to jednak nie ustrzegł się kilku potknięć stylistycznych i gramatycznych², jak i „literówek”³. Ten miejscami stosunkowo hermetyczny tekst zyskałby na wartościach stylistycznych, gdyby Autor nie ograniczał się, przytaczając cudze stanowiska, do klasycznego cytowania. W tak obszernym tekście wywołuje to uczucie monotonii. Autor stosunkowo rzadko wykorzystuje potencjały, jakie daje parafraza wykorzystująca formy trybu przypuszczającego jako środka stylistycznego. Czasami Autor popełnia klasyczny błąd przy oddawaniu treści nowel, jakby zapominając, że streszczając tekst literacki używa się *praesens historicum*, a wówczas dla oddania relacji czasowych, również uprzedniości pewnych zdarzeń, używa się spójnika „als” nie zaś „wenn”⁴.

Niezależnie od tych kilku uwag krytycznych pragnę podkreślić, że monografia Dr. Wójcika jest znaczącym i dojrzałym studium badającym przestrzeń Pomorza Zachodniego, spełniającym aspekt znaczącego przyczynku w danej dziedzinie, jaki ustawa z 14 marca 2003 podkreśla w szczególny sposób jako konieczny wymóg stawiany rozprawom naukowców ubiegających się o stopień doktora habilitowanego. Habilitant stara się swoją monografią wypełnić istniejącą dwojaką lukę badawczą: z jednej strony przypomina H. Hoffmanna, cieszącego się uznaniem i pisarzy i czytelników w drugiej połowie XIX wieku nowelisty, który zniknął ze współczesnych kanonów literackich, a z drugiej daje przyczynek do literackich i interdyscyplinarnych badań nad regionem Pomorza Zachodniego, łączących w sobie aspekty geograficzne, transferu kulturowego i dyskursu tożsamościowego. Jest zatem ważnym przyczynkiem do interdyscyplinarnych badań nad przestrzenią („Raumforschung”). Innowacyjną jest też metoda, która – jak wspominałam – ma charakter eklektyczny, co odpowiada założeniu Habilitanta, by naświetlić pole badawcze z możliwie wielu perspektyw.

Wysoko oceniam kompetencje Habilitanta jako naukowca, czego wymiernym dowodem jest przedłożona mi do oceny monografia: jego rozwagę przy doborze metod badawczych, obiektywizm ocen i dystans, jaki zachowuje wobec swoich wcześniejszych ustaleń. Śmiałe podejmowanie polemik i – jak nakazuje klasyczna retoryka – uprzedzanie potencjalnych uwag krytycznych stanowią kolejny aspekt świadczący o rozwadze i koniecznych kompetencjach badacza.

² Np. str. 77 „die unter der erzählten Oberfläche zu Grunde liegt“, s. 250 „Der gedemütigte Loseke Mutterwitz endet sein Leben in voller Abhängigkeit ...” s. 349 „beide Elemente – der komische und der tragische ...”

³ Np. s. 344 „Statut”, zamiast „Status”, s. 304 „Dikurs”.

⁴ Np. na stronach 77, 97, 99, 273, 296,

II. Pozostałe publikacje, dorobek naukowy i praca dydaktyczna

Habilitant przedstawił ponadto do oceny pozostałe publikacje, powstałe po otrzymaniu stopnia doktora. Zgodnie z autoreferatem Dr Wójcik opublikował 27 artykułów, część z nich publikowana w uczelnianym czasopiśmie *Colloquia Germanica Stettinensia* (5), ponadto w *Germanica Wratislaviensia* (2), w *Studiach Niemcoznawczych* (2), w *Rugia. Rugen Jahrbuch* (1), w *Przeglądzie Zachodniopomorskim* (1) i w *Revista de Filologia Alemana* (1). 10 artykułów opublikował Habilitant w dziełach zbiorowych wydanych w Polsce i 4 artykuły w dziełach zbiorowych wydanych w Niemczech. Ponadto opublikował sprawozdanie z konferencji i recenzję monografii. Jest redaktorem jednej publikacji wieloautorskiej.

Pod względem tematycznym publikacje te odzwierciedlają preferencje badawcze Autora (i po części profil badawczy jego instytutu naukowego), skupiające się na badaniach regionu Pomorza Zachodniego:

1) badania nad niemieckojęzyczną literaturą Pomorza Zachodniego ze szczególnym uwzględnieniem okresu II Rzeszy. Artykuły zebrane w tym cyklu podnoszą kwestie tożsamościowe i samostrzegania Pomorzan na tle przemian społeczno-politycznych zwłaszcza na przełomie XIX i XX wieku;

2) badania nad niemiecko- i polskojęzycznymi podaniami, baśniami, legendami i mitami Pomorza Zachodniego – Autor poddaje analizie teksty kultury zwłaszcza z przełomu wieku XIX i XX, a w przypadku tych powstających po roku 1945 zauważa trend wzmożonego transferu kulturowego z obszaru niemieckiego do polskiego i nierzadko wykorzystywanie spuścizny kulturowej i jej transformacji literackich w celach pozaestetycznych (politycznych, marketingowych, turystycznych);

3) badania poświęcone kulturze Szczecina i Pomorza Zachodniego ze szczególnym zaakcentowaniem niemiecko-polskiego transferu kulturowego po II Wojnie Światowej. Artykuły tego cyklu skupiają się na badaniach wybranych elementów spuścizny kulturowej tego regionu od schyłku XIX wieku i ich współczesnych transformacji będących efektem albo zabiegów politycznych albo nadawania im nowych funkcji.

Habilitant wziął udział jako referent w 13 konferencjach międzynarodowych i dwóch ogólnopolskich, ponadto wygłosił 7 referatów popularyzujących wyniki badań o kulturze Pomorza Zachodniego. Był stypendystą trzech fundacji zagranicznych. Sam jest podmiotem współczesnego polsko-niemieckiego transferu kulturowego: bądź to jako biorący udział w pracach komisji egzaminacyjnej Wojewódzkiego Konkursu Języka Niemieckiego, bądź to jako prezes stowarzyszenia OFFicyna, które m.in. koordynuje ogólnopolski Tydzień Filmu Niemieckiego. Należy wspomnieć także o jego działalności translatorskiej.

Jako nauczyciel akademicki Dr. Wójcik prowadzi zajęcia i wykłady w ramach modułu *Historia i kultura krajów niemieckiego obszaru językowego*, do którego opracował sylabus i którego jest koordynatorem. Przez kilka lat był opiekunem Koła Naukowego Germanistów. Ponadto jest organizatorem wyjazdów dydaktycznych i objazdów naukowych. Przyczyniając się do podnoszenia kompetencji językowych i społecznych własnych studentów, podnosi również własne kwalifikacje dydaktyczne, m.in. w ramach programu UE Staff Training Mobility.

Konkluzja

Biorąc pod uwagę dorobek naukowy, działalność naukową, dydaktyczną i organizacyjną Habilitanta stwierdzam, że przedstawiona mi do oceny monografia **spełnia warunki osiągnięcia określonego w ustawie z dnia 14 marca 2003 o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki** (Dz.U. nr 65, poz. 595 z późn. zmianami).

Tym samym rekomenduję osiągnięcia Pana Doktora Bartosza Wójcika do dalszych etapów przewodu habilitacyjnego.

Lublin, 8 czerwca 2020r.

dr hab. Ewa Grzesiuk